

VÁRHEGYI GYÖRGY
tanár, Budapest

A „külvárosi” gyermekek spontán csoportosulásai¹

(Kísérleti vizsgálat néhány tapasztalata egy angyalföldi iskolában)

Az iskolai gyermekközösségekben — tervszerű munkánk ellenére — gyakran történnek meglepő események. Például váratlan siker vagy kudarc, melyet ismeretlen tényezők váltanak ki az osztályban. Kérdések sokasága merül fel, amelyekre nem tudunk választ adni: Miért van egyes osztályoknak — nagyjából azonos környezet, összetétel, színvonal és pedagógiai ráhatás ellenére — annyira eltérő légköre, szelleme? Miért viselkedik a szokástól teljesen eltérő módon egy jónak, vagy rossznak elkönyvelt osztály? Miért terjed minden tiltás és büntetés ellenére valamilyen helytelen nézet, magatartás, vagy külsőségekben jelentkező divat? Miért jelentősek és népszerűek egyes gyerekek, ugyanakkor a tanárok által kinevezett gyermekvezetőket miért nem szeretik?

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához sokfajta nyílt és rejtett folyamatot, tényezőt lenne szükséges megismerni. Ez pedig lehetetlen a gyermekek társas-közösségi életének alaposabb vizsgálata nélkül.

Miért szükséges a gyermekek társas-közösségi életének² tanulmányozása? „A kommunista nevelésben az eleven dolgozó közösség a nevelés legfőbb és

¹ Helyes-e iskolánk tanulóit „külvárosi” gyermekeknek nevezni? Angyalföld jelentős ipari kerülete és egyik legnagyobb külvárosa fővárosunknak. Angyalföld nevéhez a múlt dicsőséges munkásmozgalmi harcai fűződnek, ezért tekintették „vörös” Angyalföldnek. De ugyanakkor joggal alakult ki a múltban a köztudatban a „sötét” Angyalföld fogalma is, amellyel a nyomornegyedek és az alvilági bűnözők világát jellemezték. A felszabadulás óta eltelt évek alatt és a szocializmus építése közben majdnem teljesen eltűnt a „sötét” Angyalföld világa. Megváltozott Angyalföld helyzete és megszűnőben van külvárosi jellege. Néhány adattal szeretném ezt jellemezni. Nagyarányú tatarozási munka tette lakhatóbbá a régi épületek többségét. A közművesítés és a közszolgáltatás gyorsabb ütemben fejlődött, mint a belvárosban. Javult és korszerűsödött a közlekedés. Kiepült a kereskedelmi hálózat: a kerületek között legtöbb az állami és a szövetkezeti üzletek száma. Megváltozott az egészségügyi ellátás: a körzeti orvosok száma legtöbb a kerületek között. Nagyarányú volt az oktatás és a népművelés fejlődése: új bölcsődék, iskolák, napközik, mozik, kulturóthtonok épültek és színház létesült. Vannak azonban a kerületnek olyan részei is, amelyek elmaradtak az általános fejlődéstől. A rohamos átalakulás nem terjedt ki egyformán mindenhova, és így vannak olyan körzetek, ahol még kísért a külvárosi múlt. Ilyen körzet a Mautner-utcai iskola környéke is. Ezért nevezzük tanulóinkat „külvárosi” gyermekeknek. A tanulmány adataival szeretnénk bizonyítani, hogy ez a „külváros” már nem azonos a múltbelivel, ezért is tettük idézőjelbe.

² A társas és a közösségi élet megkülönböztetése azért szükséges, mert a közösséget nem azonosítjuk a csoporttal. Természetesen a makarenkói értelemben vett közösségre gondolunk. Így vannak olyan csoportok, amelyekben hiányzik a szervezetség megfelelő fejlettsége, vagy a társadalomnak hasznos tevékenysége stb. Ilyen csoportokban társas élet, míg a közösségekben közösségi élet alakul ki. Ezt a különbséget szeretném jelezni a „társas-közösségi élet” formulával.

egyetlen eszköze.” (Makarenko³) A Művelődésügyi Minisztérium irányelvei⁴ is rámutatnak arra, hogy „a szocialista iskola feladata az, hogy olyan embert formáljon, aki már az iskolában elsajátítja azokat az értelmileg is alátámasztott készségeket és szokásokat, amelyek birtokában aktívan képes bekapcsolódni a szocialista közösségi társadalomba.” Tehát a szocialista nevelés az iskolában a közösség által, a közösség irányában folyik. Az iskolai közösség tervszerű fejlesztése érdekében ismernünk kell a közösségben érvényesülő szociológiai és pszichológiai folyamatokat és törvényszerűségeket. Ezeket azonban csak úgy ismerhetjük meg, ha feltárjuk a gyermekek sokrétű személyes kapcsolatrendszerét is.

A személyiséget szubjektív viszonyok és kapcsolatok fűzik az objektív valóság különböző oldalaihoz. E kapcsolatrendszerrel függ nagymértékben a személyiség értelmi és érzelmi fejlődése. Így Makarenko is a gyermekek személyiségét a társadalmi kapcsolataikkal és viszonyaikkal egységben szemlélte. A társas kapcsolatokat tanulmányozása közben ismerhetjük meg a gyermekek tulajdonságait, magatartását.

A közösség és a személyiség kapcsolatrendszere szoros kölcsönhatásban fejlődik. Így a társas kapcsolatok tanulmányozása révén nyílik csak lehetőség a közösségben végbemenő változások és folyamatok okainak objektív megismerésére. A szovjet pszichológiai irodalomban is rámutatnak arra, hogy eddig alaposabban csak a „hivatalos” kapcsolatrendszert vizsgálták. A gyermekek szerteágazó személyes és intim kapcsolatrendszerét nagyon fogyatékosan tanulmányozták. Az eddig elterjedt módszerek — a közvetlen megfigyelés, a dolgoztatás, a beszélgetés — nagyon felületes és hiányos anyagot nyújtottak.⁵ Ezért tartják szükségesnek más, objektív vizsgálati módszerek alkalmazását. E célra a leghasználhatóbb és ezért világszerte a legjobban elterjedt módszer a Moreno-féle szociometria.⁶ E polgári mikroszociológiai irányzat objektív matematikai módszerekkel vizsgálja az egyén kapcsolatrendszerét. A szociometria az értékes vizsgálati anyagból hibás elméleti általánosításokat von le: a társadalmi viszonyokat kizárólag biológiai és pszichikai alapokra helyezi.⁷ A szociometria módszere azonban bizonyos feltételek mellett (más fogalomkörrel és módszertani kombinációkkal), komoly segítséget nyújt a társas kapcsolatok feltárásához. Hazánkban 1945 után néhány évig a Gyermeklélektani Intézet folytatott szociometriai módszerekkel kutatást.⁸ Tudomásunk van arról, hogy a szocialista országok közül a Szovjetunióban, Lengyelországban, az NDK-ban és Jugoszláviában jelenleg is folytatnak ezekkel a módszerekkel

³ Makarenko Művei V. kötet (Tankönyvkiadó, Bp. 1955.).

⁴ A közösségi nevelés irányelvei az általános iskolában. (Tankönyvkiadó, 1961.)

⁵ J. L. Kolominszkij: A tanulók közötti személyes kapcsolatok vizsgálatának és alakításának útja az osztályban (Voproszú pszichologii, 1963. 3. sz.) c. tanulmányában beszámol arról, hogy meg akarta állapítani, hogy a tapasztalt pedagógusok mennyire ismerik a gyermekek kapcsolatrendszerét. Ezért a szociometriai vizsgálat előtt, pedagógusokkal — akik több éve tanítottak a vizsgált osztályokban — leíratta a véleményüket arról, hogy az egyes tanulók kikkel rokonszenveznek. A vizsgálat adatai azt mutatták, hogy a pedagógusok véleménye 60—80%-ban hibás volt.

⁶ J. L. Moreno: Fondements de la sociométrie. (P. U. F. Párizs, 1954.)

⁷ A szociometria marxista bírálatát lásd Hegedűs András: A modern polgári szociológia és a társadalmi valóság. (Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp. 1961.)

A „mikroszociológiáról” és a „szociometriáról”. (Magyar Filozófiai Szemle, 1961. 3. sz.)

⁸ Lásd Mérei Ferenc: A gyermek világnézete (Anonymus, Bp. 1945.) Az együttes élmény. (Officina, Bp. 1948.) Gyermektanulmány. (Új Nevelés Könyvtára, Bp. 1948.) Csoportosulás és társas szerkezet az általános iskolában. (Köznevelés Évkönyve, Bp. 1948.)

kutató munkát.⁹ Helytelen lenne azonban a szociometriának univerzális jelentőséget tulajdonítani a közösség vizsgálatánál. Igaz, hogy a szociometria feltárja a felszín alatti rejtett folyamatokat is, és ezzel alapot és kiindulópontot nyújt a további vizsgálatokhoz. A szociometria azonban több fontos tényező vizsgálatát elhanyagolja, ezért csak egyéb módszerek alkalmazásával és az így nyert adatok összevetésével, értékelésével kaphatunk teljesebb, tehát objektívebb vizsgálati eredményeket.

A szociometriai módszer kizárólagos alkalmazása a vizsgálatnál torzító-sokhoz és hibákhoz vezethet. Miért? Elsősorban azért, mert a szociometriának nem szociológiai, hanem individuál-pszichológiai alapja van. A szociometria középpontjában az egyén áll: két egyén viszonyát (a „társadalmi atomot”, a „tele-elemet”) a csoport egészétől elkülönítve vizsgálja. Azt elismeri, hogy az egyének a csoportokhoz tartoznak, de azt már nem veszi tekintetbe, hogy a csoport több mint az egyének összessége. Így a szociometria nem veszi tekintetbe a társadalom-lélektani tényezőket. A csoporttagok kapcsolatait nem összefüggésében, kölcsönhatásában, fejlődésében, hanem elszigetelten és statikusan vizsgálja. Hiába ismétli meg az egyének kapcsolatrendszerének vizsgálatát, mindig csak statikus helyzetében és nem folytonosan változó, dinamikus állapotában tudja azt feltárni. A szociometria nem kutatja a csoport és a közösség hatását az egyén kapcsolatrendszerére. A csoport és a közösség mozgástörvényei, szabályai, szokásai, hagyományai különbözőképpen alakítják, formálják az egyének viszonyát. A szociometria azonban nem tesz különbséget a csoport és a közösség között. A csoportban az egyének között — adott térbeli és időbeli tényezők mellett — rövid ideig tartó vagy véletlen, közvetett vagy közvetlen kapcsolat van. A csoport alacsony színvonalú szervezethez rendelkezik, tevékenysége sokszor magabazárt, befeléforduló és nem mindig hasznos a társadalomnak. A közösségben az egyének között aktív kölcsönös viszony van, az érintkezés bizalmas, tartós és határozott célzatú. A belső rendet saját maguk alakítják magas színvonalú szervezethez. A közös tevékenység szabályok alapján történik és társadalmilag hasznos érték-megvalósításra törekszik. A közösség érintkezésében, tevékenységében nem szigetelődik el, hanem bekapcsolódik a szélesebb társadalmi közösségbe. A szociometria azért nem tudja a társas kapcsolatrendszer teljes valóságában feltárni, mert azonosítja a csoportot és a közösséget. Tehát nem veszi tekintetbe a közösség objektív mozgástörvényeit, amelynek alapján bontakozik ki és fejlődik a szubjektív kapcsolatrendszer.

A szociometria nem vizsgálja a környezet és a társas kapcsolatrendszer, tehát a gazdasági, a tudati és a magatartási viszonyok kölcsönhatását. Így nem veszi tekintetbe a környezet-szociológiai tényezőket sem. A szociometria abszolutizálja és eltúlozza a spontaneitás szerepét. Élesen szembeállítja a spontánt a szervezettel, elfeledkezik arról, hogy az egyén és a csoport, illetve a közösség cselekedetei csak ritkán spontánok.

A szociometriai, a környezet-szociológiai és a társadalom-lélektani kutatásokat figyelembe véve tanulmányoztam a 11—14 éves serdülőkorú fiúk társas-közösségi életét. A vizsgálatokat a Budapest, XIII. ker., Mautner u. 61. számú általános fiúiskola hat osztályában (a VI., VII., VIII. osztályokban) 193 gyermek között végeztem. A társas-közösségi életet, a gyermekek kapcsolatrend-

⁹ Lásd *J. L. Kolominszkij, A. J. Rozov*: A tanulók közötti kapcsolatok vizsgálata szociometrikus módszerekkel. (Voproszű Pszihologii, 1962. 6. sz.) *H. Hiebsch*: Közösségi lélektan és a közösségi lélektankutatás. (Magyar Pszichológiai Szemle, 1960. 4. sz.) *Peasinovics Ranka*: A kollektíván belüli társas kapcsolatokról és kísérleti kutatásuk lehetőségeiről. (Savremena Skola, 1960. 3—4. sz.)

szerét az intézményesített („hivatalos”) és a spontán („nem hivatalos”) gyermekszervezetekben tanulmányoztam.

Az *intézményesített („hivatalos”) szervezetek* valamilyen intézmény keretei között, a felnőttek kezdeményezésére létrehozott és hivatalosan elismert szervezetek: iskola, osztály, napközi, tanulószoba, szakkör; úttörőcsapat, raj és órs; kulturális-intézmények és sportegyesületek.

A *spontán („nem hivatalos”) szervezetek* a gyermekek kezdeményezésére alakulnak és spontán folyamat közben bizonyos fokú szervezeti kerettel és hagyománnyal rendelkező, de hivatalosan el nem ismert szervezetek:

1. Baráti csoportosulás. Közös érdeklődés és rokonszenv alapján létrejövő csoport, amelyet időközönkénti közös tevékenység jellemez.

2. Csoport. A legszervezettebb és legjobban intézményesedett homogén összetételű csoport, amelyet rendszeres közös tevékenység, szabályalkotás, hagyomány és külsőség jellemez.

3. Galéri. Nagylétszámú heterogén összetételű, gyengén szervezett, de szilárd maggal rendelkező csoport, amelyet bandaszellem és káros tevékenység jellemez.

E tanulmányban vizsgálataim két részletéről — a környezet és a társas-közösségi élet összefüggéseiről, illetve a spontán gyermekszervezetekről — szeretnék beszámolni. Így nem foglalkozom az iskola és az úttörőcsapat helyzetével és szerepével. E vizsgálatok módszere a megfigyelés, az egyéni és a csoportos interjú és dokumentumok tanulmányozása volt.

I.

A környezet hatása a gyermekek társas-közösségi életére

Angyalföldön több iskolában végzett kezdeti vizsgálataink azt mutatják, hogy a társas-közösségi életnek eltérő formái vannak a különböző anyagi és családi viszonyok között élő gyermekeknél. Vannak gyermekek, akik túlzottan jó, vagy rossz anyagi viszonyok, rendezetlen családi élet, vagy rossz iskolai adottságok miatt elhanyagoltan nevelkednek. Az elhanyagolt gyermek tettvágyát, energiáját nem köti le sem a család, sem az iskola programja. Ezek a gyermekek korán és gyorsan kikerülnek a szülők, vagy az iskola felügyelete alól, csoportokba tömörülnek és szélsőséges formában alakítják társas életüket. Más a helyzet a felügyelet alatt élő gyermekeknél. E gyermekek szabadidejüket a család, az iskola és az úttörő csapat ellenőrzése alatt töltik el. Ezért ritkán tömörülnek spontán csoportokba. Leginkább csak akkor, ha a család, az iskola, vagy az úttörőcsapat fékezi, vagy lehetetlenné teszi spontán és romantikus vágyaik megvalósulását. Természetesen a társas-közösségi élet tartalmát és formáját befolyásolja a gyermek személyisége, hajlama, lelki alkata.

Iskolánk tanulóinak többsége munkásgyermek. A munkásgyermek helyzetének alapvető megváltozását pontosan lemérhetjük, mivel 1912-ben és 1934-ben Nemes Lipót szociográfiai vizsgálatokat végzett iskolánkban. 1960-ban és 1963-ban megismételtük Nemes Lipót adatfelmérését.¹⁰

A múltban a szülők többsége napszámos, iparos segéd, kocsis, vasutas, foglalkozás- illetve munkanélküli volt. Például 1912-ben a gyermekek apja közül 30% napszámos, 5% kocsis, 22% iparos segéd (leginkább kőműves, ács,

¹⁰ Lásd Nemes Lipót: *A kültelki gyermek élete és jövője.* (Bp., 1913.) *A bűnöző társadalom kialakulása.* (Bp. 1934.)

Az 1960. és az 1963. évi adatokat a gyermekek kikérdezése alapján gyűjtöttük.

cipész), 10% vasúti munkás, postás, szolga, 17% nyugdíjas, foglalkozás nélküli, plakáthordó, újságárus stb., 10% munkanélküli volt, ill. 6%-nak csak az anyja élt. 1934-ben a munkanélküliek száma már 32% volt. Jelenleg más a szülők foglalkozási megoszlása: megnövekedett a szakmunkások aránya, de ezek többsége kis üzemekben dolgozik. (Lásd az 1/a táblázatot.)

1/a táblázat

395 gyermek szüleinek foglalkozása 1963-ban

Foglalkozás	Apák	Anyák
	százalékban	
Szakmunkás	43	14
Betanított vagy segédmunkás	18	20
Értelmiségi	9	5
Alkalmazott	18	23
Önálló	2	1
Alkalmi munkás	1	2
Nyugdíjas	3	1
Betegség miatt nem dolgozik	1	0
Háztartásbeli	—	34
Ismeretlen	5	—
Összesen :	100	100

A szülők keresete nem tér el az átlag munkáskeresőtől, sőt egyeseknél magasabb. (Lásd 1/b. sz. táblázatot.)

1/b táblázat

52 gyermek családjának 1 főre eső havi jövedelme 1963-ban
(A VII./a és VIII./b osztály tanulóinak adatai)

Forint	Családok százalékában
300 alatt	2
300—500	20
500—600	17
600—700	17
700—800	16
800—900	8
900—1000	8
1000 felett	12
Összesen :	100

A múlt hoz képest nagyobb kereset hatása érezhető a gyermekek többségének táplálkozásában, ruházkozásában és kulturális ellátottságában. (Lásd az 1/c és 1/d táblázatot.)

1/c sz. táblázat

Összehasonlító táblázat a Mautner utcai iskola tanulójának ruházkodásáról és táplálkozásáról

Megnevezés	1912	1934	1960	1963
	a tanulók százalékában			
Télikabátja nincs	30	17	2	1
Gyakran hideg ebédet eszik	34	14	8	12
Nagyon ritkán eszik húst	12	13	0	3
Hetenként átlag egyszer eszik húst	20	20	6	9
Hetenként átlag kétszer eszik húst	25	43	26	19
Mindennap eszik húst	—*	—*	34	38
Reggelire csak kenyeret eszik	13	28	1	2
Uzsonnát nem kap	34	41	15	13
Vacsorát nem kap	8	5	0	0

* Nemes Lipót adatai erről nem adnak felvilágosítást.

1/d sz. táblázat

395 gyermek szülei háztartásának gépesítéséről és kulturális ellátottságáról 1963-ban

Megnevezés		Családok százalékában
Mosógép		45
Porszívó		15
Padlókeféző		5
Varrógép		36
Villamos hűtőszekrény		8
Rádió		96
Televízó		45
Könyvtár	50—100 könyv	26
	100-nál több könyv	23
Magnetofon		6
Fényképezőgép		53
Újság és folyóirat előfizetés		68

Iskolánk gyermekeinek helyzete azonban még sem teljesen jellemző Annyalföld munkásgyermekeire. A múlt „kültelki” hagyatéka: a lakásviszonyok, a kereset felhasználása, a családi légkör és életmód, a gyermekek nevelése és felügyelete okoz eltérést az általánostól. Tanulóink 76%-a egyszobás lakásban lakik és 42%-a nem alszik a fekhelyén egyedül. E lakások 36%-ában van csak külön WC és 25%-ában fürdőszoba. Vannak családok, amelyek még

ennél a színvonalnál is rosszabb viszonyok között élnek: 3% üzlethelyiségben, kamrában és 1% autóbuszokban és cirkuszi kocsikban lakik. (Lásd az 1/e. sz. táblázatot.)

1/e sz. táblázat

Összehasonlító táblázat a Mautner utcai iskola tanulójának lakásvizonyairól

Megnevezés	1912	1934	1960	1963
	a tanulók százalékában			
1 szobás lakásban lakik	82	83	73	76
10 személynél több lakik 1 szobában	3	4	0	0
6—10 személy lakik 1 szobában	41	42	15	14
6 személynél kevesebb lakik 1 szobában	56	54	85	86
A fekhelyén mással alszik együtt	54	65	45	42

Az egészségügyi vizsgálatok is azt mutatják, hogy a gyermekek testi fejlettsége és tisztasága elmarad az angyalföldi átlagtól. A század elején épült iskolánk adottságai sem a legjobbak: rossz az épület beosztása, kevés a helyiség, nagyon kicsi az udvar, szűk a folyosó stb.

Vizsgáljuk meg, hogy e sajátos környezet milyen hatással van a társas-közösségi életre. Az élénk és forgalmas utcák, a sokfajta technikai berendezés és gépek közelsége, a munkásmozgalom közvetlen hatása és a kulturális intézmények sokoldalú ismeretet nyújtanak, fejlesztik a gyermekek öntudatát, képzeletét, érdeklődését, akaratát. Tanulóink gyorsfelfogásúak, magabiztosak, mozgékonyak, ügyesek és bátrak. De ugyanakkor a szűk lakás, a rossz levegő, a nagy lárma stb. fáradékonyságot, felületességet, nyugtalanságot és idegességet okoz. Ezért sokszor ingerlékenyek, csekély az önuralmuk és fegyelmezett-ségük. Az egészségtelen és szűk lakásokban nincs lehetőség nyugodt tanulásra, játékra, mozgásra, pihenésre: a gyermek nem találja helyét az otthonában. Állandóan a felnőttek szeme előtt van, zavarják, nyugtalanítják, idegesítik egymást. A szűk lakásban a nemi élet leplezetlen nyíltsága korán és kíméletlenül végzi el a nemi felvilágosítást.

Az öntudatos munkáscsaládok harmonikus családi élete mellett, sok családot a „lumpenproletár” életmód jellemez. A vizsgált osztályokban a tanulók 19%-a él súlyosan veszélyeztetett környezetben. Ezeknél a bensőséges családi élet hiánya, a szülők közti veszekedések és viszályok, következetlenség, nemtörődömség, durvaság, kegyetlenség a nevelésben, zilált életmód, alkohol és züllés — mind rideg, érzelemszegény és nem megfelelő életformát teremtenek. Ezekből a lakásokból és családoktól menekülnek a gyermekek és a koruknak megfelelő érzelmi és közösségi életformát keresnek. Szeretetre vágnak — egykorú barátok és pajtások között inkább megtalálják. Játékot, örömet, boldogságot keresnek — az egykorúak baráti csoportjaiban. A felnőttek felügyelete nélkül, szabadon akarnak játszani, mozogni, — titkos rejtekhelyeiken valósítják meg azt.

A „külváros” sajátos tájának is társadalmisító hatása van. A környezet az évszakoknak megfelelően biztosítja a társas élet színterét. Télen a házak pincéiben, kamráiban, padlásain gyülekeznek. Már jóval a tanítás előtt, vagy után beszöknek az iskolába és a folyosók, a WC-ék és a különböző zeg-zugok

kedvenc találkozó- és játszóhelyeik. Télen benépesülnek a napközök és a tanulószobák is. A nyolcadikosok például nem tanulni, hanem társas életet élni járnak a tanulószobába — „hiszen tanulni otthon is tudunk, de játszani, azt nem” —, mondják. Sokan a környéken levő két moziban, illetve klubban gyülekeznek. Tavasztól kezdve az utcák, a sikátorok, a terek, az üres telkek, az építkezések felbolygatott homokbuckái, a vasúti töltés melletti rétek, a sportpályák, a Rákos-patak partja és a Városliget felelnek meg a legjobban gyülekező- és játszóhelynek. Az állandó rejtekhelyek mellett a közös tevékenység egyes fajtáit is állandó, megszokott helyen folytatják. Így hagyományos utcái és terei vannak a szerencsejátékoknak és a labdajátékoknak. Gyakran kirándulnak a budai hegyekbe, a Duna partra és a dunai szigetekre (itt is vannak gyülekező- és rejtekhelyeik).

A „külvárosi” társas-közösségi életnek komoly, élő hagyományai vannak. A múltban néhány spontán gyermekszervezet aktívan kapcsolódott a szocialista gyermek- és ifjúsági mozgalom politikai harcaihoz. Jelenleg érvényesülnek a forradalmi hagyományok: érdeklődnek a politika iránt, lelkesednek a jóért, az igazért, nagy tetteket szeretnének megvalósítani. A becsületességük és szolidaritásuk is ugyanezeknek a hagyományoknak a hatását mutatja: De ugyanakkor élnek és érvényesülnek a „kültelki vagány” hagyományok is. Így szélsőséges formában jelentkeznek az életkori fejlődésből eredő romantikus vágyak: függetlenedni akarnak a felnőttektől, veszélyes és kalandos helyzeteket keresnek, garázdálkodnak, káros csínytevést követnek el. Egymás iránt is sokszor indulatosak, durvák és kegyetlenek. Ezek a különböző hagyományok évtizedek óta érvényesülnek a bérházakban, a tereken és az utcákban működő nemzedékenként változó összetételű spontán gyermekszervezeteknél. Különösen aktív a társas-közösségi élet a nagyudvarú és körbefutó, nyitott folyosókkal rendelkező bérkaszárnnyakban. Erősen érződnek a „vagány” hagyományok a környék gyermekvilágának vezető csoportjában: a galeriben. E galeri tevékenysége kiterjed az egész kerületre, így számontartják, figyelemmel kísérik a többi galerit is. Beszámolóik szerint a kerületben a ligeti, a tripoliszi, a Főti-téri, a Szabolcs-utcai, a Tisza-utcai és a Szt. István-parki galeri működik még. Ezek garázdálkodnak, kisebb bűnöket követnek el, rivalizálnak és gyakran verekednek egymással.

Mindezek a környezeti hatások a társas-közösségi élet sajátos formáját alakították ki. Tanulóink nagyon intenzíven és intímen barátkoznak: 193 gyermek közül csak 4% társtalan, 26% barátkozó (2—8 pajtása van), 70% nagyon aktívan barátkozó (8-nál több pajtása van). Általában sok pajtásuk van. Gyakran a gyermeknek más pajtása a tanulásnál, a sportnál, a játéknál, az udvarlásnál. Pajtásai mellett barátai is vannak. Barátait nemcsak külső tulajdonságok miatt választja és a barátság nemcsak külsőségekben nyilvánul meg. A gyermekek 60%-a 4 évnél régebbinek nyilvánította barátságát a legjobb barátjával. Tehát a gyermekek döntő többségénél adott a kapcsolat-készség, az együttműködés és a barátkozás. Mindez szükségszerűen vezet az intenzív társas-közösségi élet kialakulásához. De ez is sajátosan, nem a szocialista kapcsolatrendszer, hanem a spontán szervezetek formájában valósult meg. Igaz, a 10—15 éves fiúkat általában jellemzi a spontán szervezetek alakítása. Ezért nevezik a lélektanban ezt a korszakot „gang-age”-nek.¹¹ Az irodalomban több regény és novella nagyon érdekesen örökíti meg a spontán gyermekszervezetek tevékenységét.¹² De tanulóinknál ez is szélsőséges formában jelentkezik, a vizsgált hat osztályban 31 spontán szervezetet ismertem meg.

¹¹ *Várkonyi Hildebrand: A gyermekkor lélektana. (Bp. 1938.)*

¹² Lásd *Molnár Ferenc: Pál utcai fiúk; Karinthy Frigyes: Vésztanács; Gajdár: Timur és csapata; Leonhard Frank: Jézus tanítványai.*

Érdekes, hogy a társtalanságot is — a gyermeki alkat és hajlam mellett — legtöbbször a környezet okozza. Így a társtalanok között találunk olyanokat, akik másfajta környezetből valók (faluk, más kerület, vagy város).

N. J. VIII. osztályos tanuló két éve került faluról Pestre. A környezettel való szembenállást dolgozataiból idézett mondatokkal szeretném jellemezni: Barátomról c. dolgozatából: „Itt élek most és nincsenek barátaim, de néhány falusi fiú szoros kapcsolatot tart velem. Ők a barátaim, bizony nehéz kiválasztani közülük a legjobbat.” Pályaudvaron c. dolgozatából: „Állandóan özönlenek az emberek. Akad köztük kifeszített szájú és szemöldökű, divatruhába bújt, túsarokkal felszerelt pesti „páva”, de megnyugvásomra sok egyszerű parasztasszony is.” Búcsú az iskolától c. dolgozatából: „Köszönöm a tanáraimnak, hogy megtanítottak arra, amit tudnunk kell. Bár ezen nem sok köszönnivaló van, mert mindez fizetés ellenében történt.”

A társtalanok közül többen nagyon rossz anyagi viszonyok között élnek (rongyosak, piszkosak), másoknak pedig szüleik is társtalanok. A környezet és a társas-közösségi élet, tehát a gazdasági, a tudati és a magatartási viszonyok kölcsönhatásainak objektív vizsgálata nagyon nehéz és bonyolult. Szükséges lenne kidolgozni, hogy milyen mérésekkel és korrelációs számításokkal tudnánk pontosan feltárni ezeket az összefüggéseket.

II.

A spontán gyermekszervezetek

A vizsgált szervezetek közül 22 már egy évnél régebben, 9 szervezet pedig egy évnél rövidebb ideje működik. Közülük 6 szervezet a vizsgálat közben, valószínű a vizsgálat hatására jött létre.

A spontán szervezetek megoszlása és nagysága:

Megnevezés	Csoportok	Tagok
	száma	
Baráti csoportosulás	2	7
Csapat	24	137
Galeri	5	41
Összesen	31	185

Megfigyelés és azonosítás alapján kutattam, hogy milyen objektív és szubjektív tényezők hatására alakultak, illetve maradtak együtt a spontán szervezetek. Néhány szervezet történetét és tevékenységét megvizsgáltam és így állapítottam meg a fontosabb csoportalakító és fenntartó tényezőket. Ezeknek a tényezőknek a figyelembevételével tanulmányoztam ezután a 31 spontán szervezetet, illetve személyes kikérdezés alapján azonosítottam 169 gyermeket. A legfontosabb tényezőknek egy csoportnál, illetve az összes gyermeknél, azokat tekintettem, amelyek azonosan jelentkeztek a legtöbb gyermeknél, a csoportban, illetve az összes gyermekek között.

Külön táblázatban ismertetem a gyermekek iskolai és iskolán kívüli helyzetének, illetve érzelmeinek és érdeklődéseinek azonosításait. (Lásd a 2. sz. táblázatokat.) A táblázatokban közlöm azt, hogy az összes csoporttag hány százalékánál jelentkeznek azonosan ezek a tényezők. Ezenkívül ismertetem azt

2.sz. táblázat

A csoporttagok helyzetének, érzelmeinek és érdeklődésének azonosítása

2/a. A csoporttagok iskolán kívüli helyzete

Megnevezés		Azonosság az összes csoporttag százalékában	Csoportonként a tagság azonossága a csoportok százalékában
1		2	3
Szülők foglalkozása	munkás	76	59
	alkalmazott	16	0
	értelmiségi	8	0,4
Családi helyzet	ép-család	85	58
	nem ép-család	15	0
Anyagi- és lakásviszonyok	átlagos	66	41
	nem megfelelő	29	12
Hozzá tartozók barátkozása	szülők	27	25
	testvérek	5	0
Lakóhely	szomszéd	85	48
	távoli	15	0
Tanítási időn kívüli felügyelete	családi	34	18
	iskolai	43	22
	felügyelet nélküli	23	9
Azonos egyesületben sportol		22	19

is, hogy tényezőként a csoportok hány százalékában található a csoportban levő tagok teljes azonossága. Külön táblázatban összesítettem a tényezőket fontossági sorrendben. (Lásd 2/d táblázat.)

Az azonosítás eredményei azt mutatják, hogy a csoportoknál az objektív és szubjektív tényezők kölcsönhatása érvényesül. Nagyon nehéz megállapítani, hogy egy-egy csoportnál melyik tényező volt a legfontosabb. De a megfigyelés és az azonosítás eredményei elégségesek ahhoz, hogy megállapítsam: iskolánkban a csoportok létrejötte másképpen történt, mint ahogyan azt a Művelődésügyi Minisztérium Nevelési Terve¹³ jellemzi. A Nevelési Terv szerint e korcsoportnál a kapcsolatok létrejöttében az objektív tényezőknek van elsődleges szerepük. Iskolánkban, a vizsgált osztályokban a csoportalakításnál a szubjektív tényezőknek volt jelentősebb szerepük. Gyermekünkénél az objektív tényezők (szülők foglalkozása, családi és anyagi helyzet stb.) nagyjából azonosak, így az elkülönülést, a csoportalakítást kevésbé befolyásolják. Igaz, hogy a lakóhely szerinti szomszédság, az osztálytársi viszony, a padszomszéd-

¹³ Az általános iskolai tanulók tervszerű nevelésének programja. (Tankönyvkiadó, Bp. 1963.)

ság stb. teremtenek lehetőséget arra, hogy megindulhasson a gyermekek társulása a szubjektív tényezők hatására. Tehát az objektív helyzet a társas-közösségi élet terepe, területe, amelyen a belső vágyból, érdeklődésből, közösségi érzelmekből fakadó tényezők érvényesülni és hatni tudnak.

A Nevelési Terv szerint a szubjektív tényezők közül legnagyobb súllyal az azonos tanulmányi eredmények okoznak elkülönülést. Iskolánkban azonban a tanulmányi szint csekély mértékben okozott csoportosulást (hatása csak a csoportok 26%-ánál mutatható ki). A szubjektív tényezők közül a legnagyobb azonosság a közösségi érzelmeknél és az érdeklődésnél található. Ez biztosít alapot a barátkozáshoz, az együttműködéshez és a közös tevékenységhez. A közös tevékenységet — játékot, sportot, szórakozást stb. — csak kisebb csoportokban folytathatják. Ezt a tevékenységet többször ismétlik és újabb élmények és érzelmi hatások közben lassanként kifejlődik a spontán szervezet, létrejön a baráti csoportosulás, vagy csapat. A csoportok történetét tanulmányozva felfedeztem egyéb szubjektív tényezők hatását is. Így 17 csoportnál könyvek és filmek (Pál utcai fiúk, Timur és csapata stb.) hatásával, 10 csoportnál pedig vezető egyéniségű gyermek kezdeményezésével találkoztam.

2/b. A csoporttagok iskolai helyzete

Megnevezés		Azonosság az összes csoporttag százalékában	Csoportonként a tagság azonossága a csoportok százalékában
1		2	3
Osztálya	azonos	78	83
	más	22	17
Egy osztályba jártak	mindig	44	21
	néhány évig	34	42
Szomszédság az ülésrendben	múltban	59	42
	jelenben	60	48
Tanulmányi eredmény az alsóban	jeles, jó	52	25
	közepes, elégséges	37	12
	elégtelen	11	0
Tanulmányi eredmény jelenleg	jeles, jó	39	20
	közepes, elégséges	44	0
	elégtelen	17	6
Magatartása	jó	40	18
	változó	28	6
	rossz	32	19
Azonos órs tagja		51	41

2/c. A csoporttagok közösségi-érzei és érdeklődése

Megnevezés		Azonosság az összes csoporttag százalékában	Csoportonként a tagság azonossága a csoportok százalékában
1		2	3
A kölcsönös baráti kapcsolatok száma	néhány	61	18
	sok	39	9
Rokonszenvvel választották	néhányan	18	0
	sokan	82	51
Ellenszenvvel választották	néhányan	36	0
	sokan	9	0
Rokonszenv választása azonos személyekre irányul		76	39
Ellenszenv választása azonos személyekre irányul		60	29
Az érdeklődés iránya	technika	29	9
	kultúra	12	3
	sport	95	87
	lányok	79	54
	iskola	42	9
A beszélgetés tárgya	technika	11	0
	kultúra	34	5
	sport, játék	77	41
	lányok	72	38
Közös nyílt tevékenység	tanulás	44	5
	ezermeisterkedés	17	5
	gyűjtés	53	45
	játék, sport	100	93
	szórakozás	97	93
Közös titkos tevékenység	romantikus játék	71	70
	tiltott cselekvés	49	22
	tiltott szerencsejáték	52	19
Sport-szurkolás	Vasas	40	12
	Ferencváros	37	12
	Egyéb	23	0

A táblázatokban elgondolkoztató eltérések vannak a csoporttagok és a csoportok azonossági százalékánál. A szubjektív tényezők többségénél és egyes objektív tényezőknél csak minimálisan csökken a csoportok százaléka (a legkisebb csökkenés sorrendben: a romantikus játéknál, a szülők barátkozásánál,

2/d. Összesítés fontossági sorrendben a csoportalakító és összetartó tényezőkről

Sorrend	Megnevezés	Csoportonként a tagság azonossága a csoportok százalékában
1	2	3
1.	Közös játék, sport és szórakozás	93
2.	Azonos osztály tanulói	83
3.	Titkos romantikus játék	70
4.	Szülők foglalkozása	59
5.	Családi helyzet	58
6.	Lányok iránti érdeklődés	54
7.	Anyagi és lakásviszonyok	53
8.	Sokan választották rokonszenvvel	51
9.	Tanítási időn kívüli felügyelete	49
10.	Szomszédság lakóhely szerint	48
11.	Szomszédság az iskolapadban	48
12.	Közös gyűjtés (bélyeg, címke, stb.)	45
13.	Azonos magatartás	43
14.	Szomszédság a múltban az iskolapadban	42
15.	Egy osztályba jártak néhány évig	42
16.	Azonos órs tagjai	41
17.	Közös tiltott cselekvés (cigarettazás, snúrozás stb.)	41
18.	Rokonszenv választása azonos személyekre irányul	39
19.	Azonos tanulmányi szint az alsóban	37
20.	Ellenszenv választása azonos személyekre irányul	29
21.	Azonos tanulmányi szint jelenleg	26
22.	Szülők barátkozása	25
23.	Sport-szurkolás	24
24.	Azonos sportegyesület tagjai	19
25.	Néhány kölcsönös baráti kapcsolattal rendelkezik	18

a szórakozásnál, a játéknál és a sportnál, az osztálytársi viszonynál, a sportegyesületi és az őrsi tagságnál). Ugyanakkor nagyméretű csökkenést találunk az objektív tényezők többségénél és néhány szubjektív tényezőnél (a legnagyobb csökkenés sorrendben: családi helyzetnél, az anyagi és lakásviszonyoknál, a lakóhely szerinti szomszédságnál, a tanítási időn kívüli felügyeleti helyzetnél, a tanulmányi és a magatartási szintnél, a közösségi érzelmeknél és egyes érdeklődési és tevékenységi fajtáknál). Tehát az objektív tényezők jelentős része a csoporttagok többségénél azonosan jelentkezik, de még sincs a csoportok létrejötténél jelentős hatásuk. Úgy vélem, ez is bizonyítja, hogy a csoportjaink alakulásánál egyes szubjektív tényezőknek van elsődleges szerepük.

A hetedik „Keresztesek” naplójukban a következőket írták az alakulásról: „A IV. osztályban alakultunk. Az osztályban már volt egy csapat, amelynek nem volt ellenfele és nagyon erősnek tartották magukat. Ekkor hárman barátok elhatároztuk, hogy megpróbáljuk hírnevüket csökkenteni. Egy erős csapatot akartunk szervezni, de ez először nem sikerült. Mindenki a maga feje után ment és egy időre teljesen szétoszlott a csapat. Ezután a padlason egy jó főhadiszállást rendeztünk be. A másik csapat azt akarta, hogy karddal harcoljunk ellenük. Mi elfogadtuk, nehogy gyávának tartsanak bennünket. A következő napokban lázas munkával kardokat, töröket készítettünk. A harcok váltakozó eredménnyel folytak. A harcok közben csapatunk megerősödött, a fegyelem megjavult. A főhadiszállás egy részét a pincébe helyeztük át és a Szarvas-hegyen is berendeztünk egy kunyhót!”

A spontán szervezetek szerkezetéről, szerepéről és tevékenységéről gyűjtött adatokat táblázatban összesítettem. (Lásd a 3. sz. táblázatot.) A baráti csoportosulásoknak és csapatoknak homogén összetételük van, azonos korosztályú fiúkat tömörítene. Heterogén összetételt csak a lakóházakban létrejött csapatoknál és a galeriknél találtam. A szervezetek 68%-a tagolt szerkezetű, olyan alcsoportokra és párokra oszlik, melyeket régi, szoros barátság köt össze. Ezek az alcsoportok gyakrabban találkoznak és tevékenykednek közösen. A szervezetek 45%-ában erős a feszültség, a rivalizálás, veszekedés, gyakran változik a tagság. De ezekben a szervezetekben is van egy összetartó, szilárd mag és néhány hét, vagy hónap után legtöbbször visszatérnek a „hűtlenek” is. Árulás, veszekedés, érdektelenség, sikertelenség, vagy gyengeség hatására egyes szervezetek megszűnnek, de rövidesen változott összetétellel újjáalakulnak. Gyakran alakulnak rövid időre játszó, vagy más funkcionális csoportosulások is (fogót-játszó, kiránduló, sугásra-puskázásra szövetkező stb.).

A szervezetekben tapasztalt rivalizálást idézetekkel szeretném jellemezni:

Részlet a Vasas-brigád naplójából: „1962. XI. 11. E napon nem történt semmi különös, csak az, hogy A-t kidobtuk, mert árulkodik. 1962. XI. 12. A-t visszavettük, de nem hajlandó továbbra sem betartani szabályainkat. A 20 perces szünetben veszekedtünk A-val. A önkéntesen kilépett a csoportunkból.”

T. Zoltán levele: „Jól van! Szóval így állunk. Most nem tudom miért dobtatok ki, azért, mert odamentem B-hez megmutatni a mértnom? Soha többé nincs semmi közünk egymáshoz. Amikor kaját adtam, akkor jó voltam. Isten veletek. Punktum, végeztem. Válasz nem kell!”

A pedagógiai irodalomban közölt tapasztalatok szerint a spontán gyermekszervezeteknél gyakori az önkényeskedő, zsarnoki vezetés.¹⁴ Vizsgálataim ezt nem igazolják. Csak egy csoportban találtam zsarnoki vezetést (rövid fennállás után ez is megszűnt). A többi szervezetben szinkretikus a vezetés, a gyermekek együttesen határoznak. Ez a vezetési mód valószínűleg a demokratikus közlékör hatására terjedt el. Emellett a homogén összetétel miatt,

¹⁴ Zibolen Endre: Szociális érés az iskolában. (Bp. 1939.)

egyetlen gyermek sem tud olyan kivételes helyzetet teremteni, hogy zsarnokká válhasson. 27 szervezetben megállapítható annak a vezetőnek a személye, akinek az irányítását elfogadják. A vezetővel egyenrangúnak tekintik magukat és együttesen döntenek a szervezeti ügyekben. A vezetőbiztség betöl-

3. sz. táblázat

31 vizsgált spontán csoportról

Csoportszerkezet, kohézió és vezetés		A csoportok száma	Csoporttevékenység és kontaktus		A csoportok száma	
Fennállásuk időtartama	1 év alatt	9	Szerpe az osztályban	jelentős	21	
	1—4 év	14		jelentéktelen	10	
	4 év felett	8	Csoport jellegét meghatározó tevékenység	nyílt	5	
Szerkezet	egységes	10		titkos	romantikus	21
	tagolt	21			tiltott	15
Szervezettség	stabil	22		A tevékenység formája	egész csoport közösen	26
	labilis	9	gyakran alcsoportonként		5	
Tagság változása	belépés	18	A tevékenység gyakorisága	hetenként egyszer-kétszer	13	
	Kilépés, kizárás	8		mindennap	18	
Tagok kétlakísága	50% alatt	18	Külsőség	név	25	
	50% felett	13		jelvény, pecsét, igazolvány	13	
Kohézió*	0,75 felett	12		Titkosság	írás, jelszó	14
	0,50—0,75	14			rejtekhely	27
	0,25—0,50	4	Szabály	fogadalom	7	
	0—0,25	1		büntetés	10	
Feszültség, rivalizálás	gyenge	17	Közös vagyon	pénz	15	
	erős	14		tárgyak	27	
Vezetés stílusa	autokratikus	1				
	szinkretikus	30				
Vezető személyek	változatlan	21				
	változott	10				

*A csoportkohézió mérésének

$$\text{képlete} = \frac{K_k}{n(n-1)}$$

2

K_k = a csoportban a kölcsönös kapcsolatok száma,
 n = a csoporttagok száma.

tése nem a vezető követelésére történik. Játék közben együttműködnek, a szerepek állandósulnak és kiderül az, hogy ki a legrátermettebb a vezetésre. (Akinek indítványai és játékkervei ismételtelen helyesnek bizonyultak.) A vezetőszerép betöltésénél az erő, az ügyesség, a bátorság, a határozottság, a szolidaritás, az ötletesség, a vidámság és a jó megjelenés dönt. Sok szervezetben a „vagány” típusú gyermek válik a legnépszerűbbé, az a fiú, aki vakmerő, a tanárokkal tiszteletlen és szemtelen, a lányokkal fölényes. Ez a fiú sokszor rendbontásba, csínytevésbe, esztelen vállalkozásokba viszi a társait.

Az osztályokban jól megfigyelhető a spontán szervezetek szerepe és hatása. A VI. és VII. osztályokban erősen differenciált és nyugtalan a társas-közösségi élet. A nagy differenciáltságot mutatja az, hogy négy osztályban 21 spontán szervezet működik. A szervezetek erősen rivalizálnak, sok az ellentét, veszekedés, verekedés. Mindez a serdülés izgatott légkörét tükrözi. A VIII. osztályokban integrált, nyugodtabb a társas-közösségi élet. Az integráltságot mutatja az, hogy a két osztályban csak 7 spontán szervezet működik. Egymás jobb megismerése, megbecsülése, a pályaválasztás közös gondjai, az elválásra való készülődés következtében lecsillapodtak a személyi ellentétek, békésebb a légkör. Az iskolán kívüli élmények is háttérbe szorítják az iskolai problémákat, az ellentéteket. Mindez a higgadtabb ifjúkor kezdetét mutatja.

A spontán szervezetek közül 10 segítő és irányítható, 14 változó szerepű és nehezen irányítható, 4 dezorganizátor és nem irányítható. A szervezetek közül 16 központi és 12 peremhelyzetű. Négy osztályban a központi helyzetben levő szervezetek többsége nehezen irányítható, sőt dezorganizátor. Így ezekben az osztályokban a közvéleményt ezek a szervezetek befolyásolják, sokszor az osztály többsége ezeknek a szervezeteknek az értékrendszerét és a véleményét fogadja el.

A spontán szervezetek nyíltan folytatott tevékenysége a következő: (Lásd a 2/c. sz. táblázatot) 1. sport és játék; 2. kirándulás; 3. szórakozás; 4. ezermesterkedés; 5. filmek megtekintése, könyvek olvasása. A legtöbb spontán szervezetnél a titkos tevékenység a döntő. A romantikus, kalandos titkosság biztosítja a szervezetek legnagyobb vonzóerejét. A titkosság külsőségeken is megnyilvánul. Így a csoportok titkos nevében, pl. „Véres Kéz”, „Pizskos Fred”, „Keresztesek”, „Indián”, „Kék Nyíl”, „Villám”, „Egyetértés”, „Bátrak Csapata”, „Triumvirátus”, „PMV”, „NKVM”, „MBD” (a tagok kezdőbetűinek rövidítése), „Jász Fiúk”, „Angyalföld”, „AFC” (Angyalföldi Football Club), „Ferencváros”, „Vasas”, „Vasas galeri”, „H. K. G.” (Halál Komoly Galeri) stb. A csoporttagok is rendelkeznek titkos névvel, pl. Bubek, Indián, Sólyomszem, Hoci, Lisztan, Svókos, Rökk, Tufa, Stan, Pan, Lőő, Bill, Will, Fagott stb. Gyakori a titkos zsargon a beszédben, a titkos írás, jelvény, pecsét, igazolvány, hívójel, jelszó, jelzés stb. De mindennél fontosabb a titkos hadijáték, haditerv és fegyverraktár. Ezek a romantikus harci-játékok sokszor valódi küzdelemmé, vad verekedéssé alakulnak át.

Ezt a tevékenységet naplórészletekkel szeretném jellemezni. MBD naplójából: „1956-ban a pince végén felfedeztünk egy lyukat, amely mögött egy nagy üreget találtunk. Ezt berendeztük magunknak, itt tartjuk összejöveteleinket és a bunkerba csak igazolvánnyal szabad belépni.”

„Véres Kéz” naplójából: „A gyűléseket hétfőn és csütörtökön tartjuk. A gyűléseken fegyverszemlélet és hadgyakorlatot tartunk. Fegyverzetünk: nyílpuska, nyíl, kard, pajzs, lándzsa.”

„Kék Nyíl” naplójából: „Hétfőn félóra a Keresztesek elleni harc megtervezésére, 10 perc a térképolvasásra, és 1 óra játékra, focira, bírkózásra jutott. Kedden nem tartottunk összejövetelet, mert atlétika-edzésre mentünk. Szerdán másfél órát játszottunk, legtöbbször kardozni szoktunk, megnézzük, ki a legügyesebb a csapatban. Utána 1 óráf beszélgettünk a csapatról, terveiről, taktikájáról. Csütörtökön nem mindig szoktunk összejönni. Ha összejövünk, akkor beszélgetünk, vicceket mesélünk, történeteket arról, hogy kit milyen baj ért. Utána focizunk. Pénteken edzésre megyünk, utána játszunk, cigarettázunk. Szombaton a Keresztesekkel katonásdit játszunk. Az-

tán megbeszéljük a vasárnapi tervet. Vasárnap délelőtt moziba megyünk, vagy TV-t nézünk. Délután pedig bemegyünk a városba.”

Már a hatodikosoknál és a hetedikeseknél is, de leginkább a nyolcadikosoknál előtérbe kerül a szexualitás, a lányokkal való foglalkozás, az udvarlás, a nemi kérdésről való beszélgetés. Gyakori a hőködés, a kockázatos és kalandos csínyek, rendbontások és kisebb bűnök elkövetése (osztálykönyv, gyűmölcs, élelem lopása). Nagyon vonzó a tiltott tevékenység is: rendkívül elterjedt a cigarettázás és a szerencsejáték. A szerencsejátékok közül a „snurozás” és a „snóbli” nyújt leginkább idegfezültséget és pénzszerzési lehetőséget.

Nagyon érdekesek a spontán szervezetek titkos szabályai. A múltban csak kevés szervezet fogalmazta meg a szabályait. A többség csak akkor kezdte írásba foglalni, amikor látták, hogy gyűjtöm azokat. Még így is a legőszintebben fejezik ki a gondolataikat és a vágyaikat.

A szabályokat témánként és korosztályonként ismertetem.

Erkölcsei és szolidaritási szabályok:

- 12 évesek: „Szüleinknek, idősebbeknek és a gyengébbeknek segítünk.” (AFC)
 „Segítünk a takarító nének. A fára mászásnál a madárfiókat nem szabad bántani. Kötekedni egymással nem szabad.
 Szemtelenkedni tilos egymással.” (Jász-fiúk)
 „Aki a gyűléshelyen egy fajtalan szót kiejt a száján, az bírságot fizet.” (NKVM)
 „Egymást megvédjük és másoknak is segítünk.” (VILLÁM)
- 13 évesek: „Egy mindenkiért, mindenki egyért.” (Ferencváros)
 „Az úttörő törvények szerint élünk.” (Bátrak Csapata)
 „Verekedni a csapaton belül nem szabad, a csapaton kívül is csak akkor, ha nagyon szorult helyzetben vagyunk.” (Indián)
- 14 évesek: „Aki csúnya szót mond, az a galéri minden tagjától pofont kap. Titok egymás között nincs.” (HKG)
 „Pénzbeli és más segítség egymásnak. A Galerin belül hazudni tilos. A verekedők csak három pofont adhatnak egymásnak.” (Galéri)

A célkitűzés szabályai:

- 12 évesek: „Tanulásban segítjük egymást.” (AFC)
 „A sportolás kötelező. A gyülekezőhelyen pontosan kell megjelenni. Mindenkinnek legyen pénze, a pénzen cigit kell venni.” (Jász-fiúk)
- 13 évesek: „A tanulmányi eredmény hármason alul nem lehet.” (Véres Kéz)
 „Mindenki ijjal, karddal köteles megjelenni a gyűlésen. A fegyverraktárt mindig bővíteni kell.” (Bátrak Csapata)
 „Ha becsengettek, három számolás után nem szabad beszélni. Mindenki, amikor pénze van, köteles 10—20 fillért befizetni.” (Vasas)
- 14 évesek: „A szerdai klub és a vasárnapi mozi-matiné kötelező.” (Galéri)

A vezetés szabályai:

- 12 évesek: „A kapitány parancsait megtagadni tilos.” (Vörös Kéz)
 „A büntetést közösen mondjuk ki.” (AFC)
- 14 évesek: „A programokat közösen döntjük el.” (HKG)

A büntetés szabályai:

- 13 évesek: „Büntetés: eltiltás a közös játéktól, kirándulástól; őrsi síma és a csapattól való kizárás.” (Vasas)
 „Az első szabályszegésnél: 25 őrsi síma. A második szabálysértésnél: a naplóba való beírás. A harmadiknál kizárni a csapattól.” (Keresztesek)
 „Parancsolatunk: csúnyán beszélek: 10; szemtelen vagyok: 10; veszekszem: 10; verekedek: 10; gúnyolódok: 20; anyukámnak nem fogadok szót: 30; egyest kapok: 50; hazudok: 50 fillér.” (Angyalföld)
 „10 fillért fizet a közös pénztárba, akire az óra közben rászólnak. 30 fillért fizet, aki bármely tantárgyból kettést kap, vagy csúnyán beszél. 50 fillért fizet, aki bármely tantárgyból egyest kap, vagy beírják a magatartási naplóba. Aki csapatbeli társa ellen testi sértést követ el, kizáratik a csapattól.” (Ferencváros)

III.

Következtetések

A vizsgálatokat egy sajátos helyzetű általános iskolában végeztem, így nem áll rendelkezésemre olyan tapasztalat és anyag, amelyből általánosítható következtetést tudnék levonni.

A vizsgálatok előtt a gyermeki kapcsolatok bonyolultsága és rejtettsége sokszor akadályozott abban, hogy a valóságos helyzetet megismerjem az osztályokban. Hiába kerestem egy-egy váratlan vagy megmagyarázhatatlan esemény okát. A szociometriai vizsgálat és a megfigyelés azonban a felszínre hozta ezeket a rejtett kapcsolatokat és folyamatokat. Választ kaptam a bevezetőben megjelölt problémák indítékaira is: gyakran a spontán szervezetek hatását fedeztem fel. Így megállapítottam, hogy a tanulók egy részének szabadidejét nem a család, az iskola, az úttörőcsapat programja, hanem a spontán szervezet tevékenysége tölti ki. A spontán szervezet értékítélete és nézete, társai tetszése, csodálata és ízlése befolyásolja ezeket a gyermekeket. Ezek nagymértékben alakítják magatartását, érzéseit, gondolkodását.

A spontán szervezetek pozitív és negatív irányzatú tevékenységet folytatnak. Ennek megfelelően pozitív és negatív hatásuk érvényesül. Milyen pozitív hatást figyeltem meg? E szervezetek gyakran tapasztalatokat nyújtanak a társas élethez, a társadalmi öngazdálathoz: elősegítik az együttműködés és kölcsönös segítség, az áldozatvállalás és a lemondás, a szabályalkotás és az alkalmazkodás, az irányítás és az elfogadás gyakorlását. Hasznos és értékes tulajdonságokat is fejlesztenek: hűséget, kötelességérzetet, igazságot és őszinteséget — igaz, hogy elsősorban csak a csoporton belül. Fokozhatják a teljesítményt is: segítségnyújtással a tanulásban, önbizalom és önérzet növelésével, jó, lelkes, vidám hangulattal. Ugyanezekben a szervezetekben negatív hatást is tapasztaltam. Így tevékenységük a társadalmi élettől, a szocialista neveléstől, a szocialista eszméktől való elszigetelődést és elzárkózást okozhat. Elősegítheti káros tulajdonságok kialakulását is: cinkosságot, hazugságot, felnőttekkel való szembenállást. Ronthatja az iskolai teljesítményt a tanulás helyetti csoporttevékenységgel és iskolakerüléssel. *E negatív hatások miatt nem nyugodhatunk bele abba, hogy a gyermekek tőlünk függetlenül csoportosuljanak és tevékenykedjenek.*

Iskolánkban nagyon sok váratlan eseményt, pedagógiai „meglepetést” okoznak a spontán szervezetek. A spontán szervezetek azért jelentenek sok problémát, mert nincs még nálunk olyan iskolai és osztályközösség, amely kielégítően tudná ellensúlyozni a spontán szervezetek negatív hatását. Természetesen helytelen lenne a spontán szervezetekkel kapcsolatos feladatainkat csak befolyásolásra és ellensúlyozásra korlátozni. Úgy vélem, a spontán szervezeteknek nagyon fontos szerepük lehet az iskolai oktatásban és nevelésben, az elsődleges közösségek kialakításában. Miért? Az osztályok a létszámuk miatt nem tudnak a makarenkói értelemben vett elsődleges közösségekké válni, nem tudják a „baráti, ideológiai, munka- és életközösség” szerepét betölteni. Csak az osztályokban levő kisebb csoportok és közösségek (órsők, spontán szervezetek), alkalmasak arra, hogy ezt a szerepkört betöltsék. De ezek a kis csoportok csak akkor válhatnak elsődleges közösségekké, ha nem választják el tagjaikat az osztálytól, ha pozitív szerepet töltenek be az osztály és az iskola közös érdekeinek megvalósításában. Makarenko a következőket írta erről: „Az ilyenfajta, határai között elszigetelődött elsődleges közösség mindig hajlandóságot mutat rá, hogy eltávolodjék az egész közösség érdekeitől és saját elsődleges közösségi érdekeiben különüljön el. Ebben az esetben az elsődleges közösség elveszti értékét mint elsődleges közösség, elnyeli a közös kollektíva érdekeit és megnehezíti az átmenetet az egész közösség érdekeihez... olyan közösségben, amelyben a gyermeket a mindennapi élet állandó, szoros együtt-

működése egyesíti, s amelyben nap nap után látják egymást, megjelenik a családiasság, és olyanfajta nevelés alakul ki, amelyet nem lehet teljes mértékben szovjet nevelésnek nevezni... A gyermek bezárkózása egy baráti közösségbe azt a veszélyt rejti magában, hogy széleskörű politikai nevelés helyett csoportnevelésbe torkollunk..." E makarenkói feladatok megvalósításában az őrök irányítása közben helyes a spontán szervezeteket is figyelembe venni. Miért? Iskolánkban az úttörőmunka időszakos: a hetenkénti őrsi- vagy rajgyűlés, a próbázás, az időnkénti kirándulás és az ünnepségre való készülés nem nyújt eleget tanulóinknak. Az őrök életképebbé válnak, ha tevékenységüket a spontán szervezetekre is építjük. A spontán szervezeteknél pedig így a bezárkózást, a családiasságot és egyéb negatív jellegű hatást tudjuk megszüntetni.

Mit tehetünk jelenlegi adottságaink között? Teremtünk összhangot az intézményesített és a spontán szervezetek tevékenysége között. Jobban építsük be a spontán szervezetek tevékenységét az intézményesített szervezetekbe. Ha a spontán szervezetek tevékenységét bevonjuk az úttörő csapatéba, akkor sokkal inkább sikerül a gyermekek vágyainak, érdeklődésének megfelelően alakítani az osztály és az úttörőcsapat tevékenységét. Spontán kialakult szervezeti kereteiket vegyük figyelembe az ültetésnél, a tisztségek és a megbízatások kijelölésénél, az őrök létrehozásánál. Olyan tanulmányi és közösségi feladatokat bízunk rájuk, amelyek spontán tevékenységüket a mi céljaink által megszabott mederbe terelik. Így például érdemes lenne ezekre a spontán szervezetekre építeni a tanítási órákon a csoportos munkát, illetve a csoportos házi feladatok megoldását.

Segítsük elő, hogy a csoportok közelebb kerüljenek egymáshoz; az osztály egységesebbé váljon. Fogadjuk el az osztály munkájára vonatkozó helyes szabály-javaslatokat, illetve az egészséges osztályszokások és hagyományok kialakítására való törekvéseiket. Engedjük az őrök spontánabb alakulását is, a lakóhely szerinti szomszédokból, illetve azonos érdeklődésű, vagy érzelmű gyermekekből. Alkothassanak külön őröt a spontán szervezetek úttörői, csak arra törekedjünk, hogy az őrökben legyen egy olyan mag, amely elfogadja az irányításunkat. Tegyük lehetővé, hogy az őrökben folytathassák spontán kialakult romantikus és titkos, de pozitív irányú tevékenységüket. Legyen titkos rejtekhelyük, nevük, írásuk, hadijátékuk, de igyekezzünk ezeket úttörő tartalommal, próbáztatással kissé átalakítani. Így tudjuk majd kényszerítés nélkül a közösség tevékenységére építve fejleszteni az úttörőmunkát is.

Összefoglalva: Tapasztalataink szerint a „külvárosi múlt” hagyatéka miatt az iskolánk tanulóinak fejlődése, magatartása és társas-közösségi élete eltér az általánostól. Különösen a veszélyeztetett környezetben élő és elhanyagolt gyermekek között alakul ki a szocialista követelményekhez való deformálódott viszony, deviáló magatartás és társas élet. De ezek a gyermekek hatással vannak a többiekre is. A káros környezeti hatásokat csak a társadalmi és állami intézkedések fogják majd megszüntetni. Így valószínű — a többi régi nyomornegyedhez, hasonlóan — a lakások egyrészét le fogják bontani és új lakónegyedet fognak építeni. Ez és egyéb fontos szociális és kulturális intézkedések csak a jövőben fognak megvalósulni. Mi legyen addig ezekkel a gyermekekkel? Képes-e az iskola és az úttörőcsapat ellensúlyozni a káros környezeti hatásokat, illetve pótolni a családi nevelés hiányosságait? Jelenlegi adottságaink mellett nem képes. Ezért lenne szükséges a korszerűtlen iskola átépítése és bővítése. Vagy talán észszerűbb lenne az új lakótelep építését megelőzve, már jelenleg felépíteni az új iskolát. Mindenképpen olyan iskolára lenne szükség, amely bentlakásos intézettel rendelkezne, ahol elhelyezhetnénk a súlyosan veszélyeztetett gyermekeket. Olyan iskolára, amelyben elegendő terem állna a rendelkezésünkre, hogy kisebb létszámú osztályokat, napköziket és úttörő klubhelyiségeket létesíthessünk.

Természetesen ezeket a következtetéseket szükséges más „külvárosi” isko-

lák tapasztalataival összevetni. Kívánatos lenne, közös vizsgálatok és kísérletek segítségével általánosabb érvényű feladatokat kialakítani. Csak így érhetjük el, hogy a „külvárosi” iskolák is olyan közösségekké váljanak, amelyek sikeresen alakítják a gyermekek szocialista tudatát és magatartását.

*

Вархеда Дьэрдь:

СПОНТАННЫЕ ГРУППИРОВКИ ДЕТЕЙ ПРИГОРОДНОЙ ШКОЛЫ

Автор исследования пользовался социометрическими методами. Индуктивный базис его статьи весьма обширен. Собранный фактический материал дополняется многочисленными наблюдениями, свидетельствующими о душевных взаимоотношениях между автором-педагогом и его учениками. Основной педагогический вывод: спонтанные группировки детей необходимо более целеустремленно использовать для развития притягательной силы пионерского движения.

*

György Várhegyi:

GRUPEMENT SPONTANÉ DES ENFANTS „FAUBOURIENS”

L'étude est fondée sur des méthodes de recherche sociométriques. Sa base inductive est complexe. La documentation est complétée par de nombreuses observations authentiques résultant des rapports intimes entre professeur et élèves. Enseignements pédagogiques: les connaissances approfondies relatives au groupement spontané des enfants devraient être utilisées pour rendre plus attachant et plus efficace le mouvement pionnier.